

**Strategický koncept rozvoje Archivu bezpečnostních složek
s výhledem na pětileté období**

Mgr. Světlana Ptáčnicková

V Brně dne 25. května 2023

Úvod

Postavení a úkoly Archivu bezpečnostních složek (dále jen „Archiv“) jsou vymezeny zejména zákony č. 181/2007 Sb., o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek, č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě, k nimž posléze přibyl i zákon č. 234/2014 Sb., o státní službě. Tyto zákony jsou bohužel v částečném rozporu, a to zejména pokud jde o vztah Archivu a Ústavu pro studium totalitních režimů (dále jen Ústav). Dle § 12 odst. 2 zák. č. 181/2007 Sb. je Archiv přímo řízený Ústavem. Jeho odbornou činnost ovšem dle § 44 písm. d) zák. č. 499/2004 Sb. řídí Ministerstvo vnitra. K tomu přistupuje skutečnost, že služebním orgánem ředitele Archivu je ředitel Ústavu, tedy neslužebního úřadu, což je v rámci státní správy naprostá anomálie. Tato konstelace může být funkční jen v případě, že si je ředitel Ústavu vědom úlohy Ministerstva vnitra a nezasahuje do odborné činnosti Archivu, vnímá tuto instituci jako partnera a nikoliv vazala. Archiv ve své patnáctileté historii zažil oba přístupy – léta 2008 – 2013, kdy byl chápán jako pouhá servisní organizace Ústavu, i léta 2013 – 2022, kdy mu byl poskytnut prostor pro to, aby sám určoval směr svého rozvoje.

Výsledky obou období jsou neporovnatelné: V tom prvním zatížily Archiv delimitace archiválií, vzniklých mimo tzv. rozhodné období, vymezené § 14 zák. č. 181/2007 Sb., které bylo třeba předat Správnímu archivu MV; archivní zpracování bylo paralyzováno požadavky na neustálý přísun archiválií pro digitalizační pracoviště Ústavu; vzhledem k tomu, že nebyly dodrženy standardy kvality digitalizace, potýkáme se s následky v podobě nekvalitních a chybějících skenů dodnes, o jejich absentujících metadatech a nesprávném zatřídění v rámci úložiště, do něhož neměl Archiv přístup, nemluvě. Ostatně tento tristní stav dokládají i zjištění Odboru archivní správy a spisové služby MV. V roce 2009 bylo tehdejším ředitelem Ústavu bombasticky oznámeno spuštění projektu „Elektronického archivu“, který lze bez nadsázky označit za show pro novináře a Potěmkinovu vesnici, protože v praxi nikdy řádně nefungoval.

Během roku 2013 se situace změnila. Archiv začal být Ústavem respektován, otázky společného zájmu, jako byla digitalizace, oblast IT, výzkumné projekty, styky s partnerskými institucemi i s různými návštěvami, které se o činnosti Ústavu a Archivu zajímaly, byly řešeny ve vzájemné součinnosti a shodě. Díky reorganizaci, která v Ústavu proběhla, získal Archiv vlastní digitalizační pracoviště ve všech svých budovách, a rovněž IT specialisty, což se pozitivně odrazilo ve vývoji celé řady aplikací, důležitých pro vnitřní chod Archivu i pro badatele. Od té doby urazil Archiv dlouhou, úspěšnou cestu a za své výsledky se vůbec nemusí stydět. To, jaká ho čeká budoucnost, se uvidí. Pokus o návrat Archivu do stavu před rokem 2013 by však byl smrtící.

Zákon, jímž byl Ústav zřízen, je naneštěstí koncipován tak, že nezaručuje jeho nezávislost na politické moci. A dokud s ním bude Archiv propojen, mohou se politické i personální otřesy přenášet i do něj. Dostatečnou ochranu nepřináší ani zákon o státní službě. Pro Archiv existují dvě řešení – obě by však vyžadovala změnu zákona č. 181/2007 Sb. Tím prvním je zkrácení lhůty, kdy se má Archiv stát součástí Národního archivu, tím druhým pak vyčlenění Archivu z působnosti Ústavu a jeho přechod pod kapitolu 314 - Ministerstvo vnitra. Uplynulých patnáct let koexistence Ústavu a Archivu ukázalo, že má-li Archiv pracovat skutečně efektivně a bez politických vlivů, je realizace jedné z těchto variant nezbytná.

Archiv je služebním úřadem, a proto musel dostat Metodickému pokynu pro řízení kvality ve služebních úřadech, schválenému v intencích evropské legislativy usnesením vlády ČR č. 214/2018. Pokyn určil, čeho se má řízení kvality týkat, které interní předpisy musí být vydány a co mají obsahovat. K 30. 6. 2022 byly všechny služební úřady povinny toto řízení kvality zavést.

V rámci tohoto procesu byla mj. zpracována řada analýz a vytvořena střednědobá strategie úřadu na období 2022-2026, v níž byly zformulovány cíle Archivu na několik nadcházejících let. Analýzy i strategie vznikly v rámci pracovní skupiny, tvořené ředitelkou Archivu a vedoucími všech archivních oddělení, kteří mají naprosto realistickou představu o činnosti jimi řízených úseků, včetně vize, kam by se měly dále ubírat. Vzhledem k tomu, že přijatou strategii považuji za velmi kvalitní už z toho důvodu, že objektivní vhléd může mít pouze insider, tedy ten, kdo detailně zná instituci i její problémy a možnosti, nevidím důvod se od ní odchylovat – předkládaný koncept z ní do značné míry vychází.

Personální politika

Do personální politiky Archivu zasáhl zásadním způsobem zákon o státní službě. Do doby, než začal platit, měl Archiv určené mantinely v podobě přidělené částky na platy a celkového počtu rozpočtovaných míst. Mohl tak pružně reagovat na stávající situaci i aktuální potřeby. Poté, co vstoupil v účinnost zákon o státní službě, jsou veškeré změny nesmírně těžkopádné a pro zaměstnance ve služebním i pracovním poměru nevýhodné v porovnání s tím, co jim může poskytnout soukromá sféra. K zásadnějším změnám systemizace dochází 1x ročně, přičemž návrh musí být schválen Ministerstvem financí a Ministerstvem vnitra. Během roku mohou sice úřady navrhnout další dílčí změny, ale i ty jsou závislé na schválení uvedených centrálních úřadů.

Státní zaměstnanci mohou postoupit do vyšší platové třídy de facto jen tehdy, pokud se toto místo uprázdní. Služební místa jsou obsazována poměrně komplikovaným výběrovým řízením, byť novela služebního zákona tento proces (alespoň pokud jde o nižší platové třídy) poněkud zjednodušila. Finanční poměry služebních úřadů nedovolují adekvátní odměňování schopných zaměstnanců, stejně jako zákon o státní službě neumožňuje jednoduše odebrat osobní ohodnocení těm, kteří již nedosahují takových výsledků, za něž jim osobní ohodnocení bylo původně přiznáno.

Za této situace může státní sféra konkurovat sféře soukromé jen velmi obtížně. K získání a udržení kvalitních zaměstnanců slouží nefinanční benefity, jako je práce v soudržném, motivovaném kolektivu a možnosti dalšího profesního a jazykového vzdělávání. I ty jsou ovšem výrazně ovlivňovány finanční situací – omezený rozpočet neumožňuje Archivu platit svým pracovníkům jazykové kurzy, ačkoliv musí často písemně i osobně komunikovat s žadateli z ciziny, tím méně pak je možné, aby ti, kteří nevystudovali přímo archivnictví, absolvovali velmi užitečný archivní kurz, pořádaný Filozofickou fakultou Karlovy univerzity; z důvodu časového zaneprázdnění se nemohou účastnit ani nejrůznějších konferencí. Pozitivní roli sehrávala rovněž prestiž Archivu, kterou získával mj. díky možnosti prezentace své činnosti v médiích, která byla v minulých letech Ústavem umožňována a podporována – i tato doba bohužel skončila. Za poslední rok bylo Archivu neustále zdůrazňováno, že je pouhým přívěškem Ústavu (věty o podřízenosti Archivu Ústavu se staly doslova mantrou, opakovanou

různým zaměstnancům Archivu při každé příležitosti). Vedení Ústavu ani jeho Rada si za celý rok nenašli čas na to, aby se s činnostmi Archivu podrobněji seznámili – to vše působilo na zaměstnance Archivu demotivujícím dojmem, že jejich práce není dostatečně oceňována. V této oblasti je tedy míček na straně Ústavu – jak v přidělování dostatečného objemu financí na běžné výdaje, tak v empatickém přístupu k zaměstnancům Archivu.

Organizační struktura, přijatá v roce 2015 (se zapracováním změn z r. 2020), se osvědčila a není potřeba ji měnit. S ohledem na omezené finanční prostředky a vládou navrhované dvouprocentní snížení objemů platů ve veřejné sféře dává Archiv její úspornou podobou příklad dobré praxe, kdy se chová jako řádný hospodář (jen pro porovnání – Archiv má 146 systemizovaných míst a dvoustupňové řízení s celkem 8 vedoucími pracovníky, Ústav 120 systemizovaných míst a čtyřstupňové řízení s celkem 19 vedoucími pracovníky). Minimální počet vedoucích, podřízených přímo ředitelce Archivu, klade pochopitelně nároky na jejich odbornou fundovanost a přirozený respekt u podřízených, ale v tomto ohledu byli – pokud jde o představené – na základě výběrových řízení jmenováni ti nejschopnější, a své kvality osvědčili i vedoucí v režimu zákoníku práce.

Z analýzy, kterou Archiv provedl v roce 2021, vyplynulo, že zaměstnanci Archivu patří ve srovnání s jinými archiváři mezi ty nejhůře finančně ohodnocené. A za současného uspořádání je to opět Ústav, který musí pro Archiv vyjednat lepší platové podmínky – bude-li ovšem vůle. Důležitou informací o spokojenosti zaměstnanců včetně návrhů na zlepšení poskytnou i pravidelně prováděná dotazníková šetření.

Ekonomický výhled

Archiv je součástí rozpočtové kapitoly Ústavu a v oblasti běžných i investičních výdajů je závislý na tom, jakou částku mu Ústav ze společně přiznané sumy přidělí. Do roku 2022 Ústav respektoval skutečnost, že Archiv spravuje tři budovy a má vyšší počet zaměstnanců, a rozděloval finanční prostředky na běžné výdaje na poloviny. To se v roce 2022 změnilo. Oproti 17,87 mil. Kč na běžné výdaje, které si ponechal Ústav, bylo Archivu pro rok 2023 přiznáno pouhých 10 mil. Kč. Pokud by Archiv dodatečně neobdržel 3 mil. Kč na energie, nebyl by schopen z této částky zabezpečit svoji činnost, a to přesto, že důsledně zavádí provozní úspory a pravidelně vyhodnocuje efektivitu provozu.

Kdyby měl Archiv ještě nějakou dobu setrvat jako účetní jednotka pod kapitolou Ústavu, je nezbytné vrátit se ke spravedlivému rozdělení financí na běžné výdaje. Většina prostředků jde na údržbu a zajištění provozu tří objektů, čističky apod. Přitom všechny ceny materiálu, dodávek i služeb se průběžně zvyšují, přičemž další nárůst přinese vládní konsolidační balíček opatření. Také péče o archiválie, pokud má být adekvátní jejich stavu a významu, je nákladná. Dostatečné finanční prostředky by Archivu rovněž umožnily obnovit jazykové vzdělávání i investici do externího vzdělávání jako takového (např. manažerská školení pro vedoucí pracovníky, absolvování již zmiňovaného archivního kurzu, stáže v partnerských institucích apod.). V budoucnu se Archiv nevyhne větším investicím, ať již do budov (např. výtah Na Struze a v Braníku), do nákupu tranzitního vozidla, nebo do pravidelné obměny IT hardwaru.

Na první pohled se zdá, že by možnost úspory přineslo sloučení některých činností, které vykonává Ústav i Archiv, např. IT nebo digitalizace, jakož i používání stejných aplikací. Toto

řešení by však bylo krátkozraké, ba škodlivé. Mezi oběma institucemi jsou značné rozdíly v jejich zaměření a potřebách. Archiv spravuje, nebo i inovativně vyvinul celou řadu aplikací, souvisejících s jeho činností – pořádáním archiválií, jejich digitalizací a následným dálkovým zpřístupněním, s různými úředními agendami (kdy značnou míru elektronizace předpokládá také koncepce státní služby). I vzhledem k plánovanému splynutí Archivu s Národním archivem je naopak nutné maximální odpoutávání od Ústavu.

Podobně diskutabilní by bylo přestěhování Ústavu a alespoň některého z pracovišť Archivu do společné budovy (mluví se zejména o Petschkově paláci). Zákon 499/2004 Sb. stanovuje ve svém § 61 stavebně-technické, prostorové, bezpečnostní, materiální, finanční a personální podmínky pro péči o archiválie a jejich ochranu. Není absolutně jasné, zda Petschkův palác tyto podmínky splňuje – žádný dokument, který by to potvrdil, jsme neobdrželi. Archiv v minulých letech investoval značné prostředky do úpravy stávajících budov, zejména té v Braníku (do zateplení budovy, vybudování restaurátorského pracoviště, IT infrastruktury, výměny klimatizací, reorganizace serverovny, optimalizace MPLS – propojení jednotlivých sítí), ale různé stavební akce probíhaly i na Struze a v Kanicích (kde byla v r. 2022 renovována za cca 10 mil. střecha, čímž se zlepšila i tepelná izolace objektu). Při případném stěhování by bylo nutné řadu fungujících věcí řešit znovu a je otázkou, zda by pak nemohla být část nedávno proinvestovaných prostředků považována za nevhodně vynaložené. Navíc je třeba vzít v úvahu, že v r. 2030 přejde Archiv pod Národní archiv, takže jakékoliv stěhování, které by bylo direktivně nařízeno bez součinnosti s Národním archivem a Ministerstvem vnitra, nepřipadá v úvahu.

Projekty a mimorozpočtové zdroje

Vzhledem k výše řečenému se jako jedno z východisek nabízí získání mimorozpočtových zdrojů, např. grantů. Zde bych však souhlasila s myšlenkou ředitele Ústavu, doc. Kudrny, kterou vyslovil ve své koncepci, s níž zvítězil ve výběrovém řízení: „Granty mají být bonusem, nikoliv alfou a omegou činnosti“. Základem financování Archivu jsou a budou prostředky ze státního rozpočtu. K tomu přistupuje skutečnost, že financování z mimorozpočtových zdrojů a s ním spojené výkaznictví klade velké nároky na ekonomický úsek, který za současného počtu systemizovaných míst nemá šanci tento úkol zvládnout. Archiv se tak spíše podílí na projektech, jejichž řešiteli jsou jiné instituce (v minulosti to byl projekt věnovaný státnímu občanství nebo ochraně osobních údajů v archiváliích, aktuálně pak projekt vytvoření jednotného přístupového bodu a badatelského listu). Kromě problémů souvisejících s administrativním zajištěním projektu jsou překážkou i problémy personální – zaměstnanci jsou zahlceni běžnými činnostmi a na cokoli dalšího jim nezbývají kapacity. Pokud by Archiv přece jen překonal výše uvedené překážky a pokusil se nějaký grant získat, přicházely by v úvahu granty NAKI (zejména díky tomu, že je zde možnost stoprocentní podpory bez nutnosti vložení vlastních prostředků), TA ČR nebo GA ČR. Zmiňovat v tuto chvíli konkrétní projekt nemá smysl – s ničím takovým nepočítá ani strategie rozvoje.

Další okruhy rozvoje Archivu

Jak již bylo řečeno, tato koncepce vychází ze schválené strategie rozvoje služebního úřadu, s níž se samozřejmě ztotožňuji. Její vizí je postavení Archivu jako vysoce kompetentního úřadu s dobrou pověstí, inovátora v oblasti nových technologií a žádaného zaměstnavatele.

K naplnění vize byly stanoveny strategické cíle, rozpracované následně do specifických a dílčích cílů. V následující pasáži zmíním některé z nich, a to zcela konkrétně:

Jedním ze základních úkolů Archivu je zpracování archiválií (pořádání). Přestože se čas od času objevuje kritika, že Archiv tento úkol nezvládá, svědčí podobné výroky o neznalosti archivní práce. Od doby, kdy došlo k útlumu agendy zákona č. 262/2011 Sb., o účastnících odboje a odporu proti komunismu, a kdy software pro zpracování archiválií ELZA nabyl funkční podoby, se Archiv zpracování věnuje pravidelně a publikoval už několik archivních pomůcek. V následujících pěti letech bude zpracováno několik důležitých fondů, jako je sbírka Zvláštních vyšetřovacích spisů, fondy XI. správy, II. správy, Federální správy Veřejné bezpečnosti, Správy StB Brno nebo některých odborů a oddělení VKR.

Pokračovat bude rovněž vypisování dat z různých archivních souborů a jejich doplňování do lustračních databází. Vytěženy budou např. fondy skartačních komisí, kmenové listy příslušníků MV, materiály trvalé hodnoty I. správy.

Dohoda panuje i na plánu digitalizace – každé oddělení připraví cca 100 kartonů ročně. Konkrétně půjde o fondy 305 (Ústředna StB Praha), 2M (Odbor politického zpravodajství MV), další fondy centrálních útvarů MV (správ a náměstků), papírové svazky kontrarozvědného rozpracování VKR i o redigitalizaci svazků řádu 1.

Důležitým úkolem je dokončení vývoje lustrační aplikace. Přestože ta, kterou Archiv nyní používá, je daleko lepší a spolehlivější než verze zděděná od Ústavu, pracují vývojáři Archivu na kvalitativně nové aplikaci, umožňující průběžné doplňování datových zdrojů a okamžitou editaci. Další výzvy stojí před IT oddělením v oblasti elektronizace badatelských služeb a také procesů souvisejících se zaváděním řízení kvality.

Počítáme s dalším doplňováním digitalizovaných archiválií do eBadatelny – aplikace, umožňující registrovaným badatelům nejen dálkový přístup k archiváliím, ale také jejich prohledávání technologií OCR, a to v návaznosti na plánovanou digitalizaci, popsanou výše.

Archiv rovněž sleduje dynamický vývoj v oblasti umělé inteligence (AI) včetně cest k jejímu využití na poli archivnictví, především ve službách využívajících elektronické procesy, přístupy a vyhledávání relevantních informací napříč digitalizovanou materií.

Velkou důležitost Archiv přikládá i prezentačním a edukačním akcím (exkurze, Den otevřených dveří, akce k 17. listopadu atd.). Zejména při exkurzích sehrávalo významnou roli i oddělení vzdělávání Ústavu, jehož programy byly přijímány velmi pozitivně a vzbuzovaly zájem žáků a studentů mnohem více než případné monotónní přednášky. Pokud by Ústav nechtěl v tomto trendu pokračovat, bude muset Archiv hledat jiného partnera – např. Národní pedagogický institut.

Archiv hodlá pochopitelně i nadále poskytovat všestrannou součinnost a exkluzivní přístup historikům Ústavu, pro které je logicky nejbližším rádčem a zdrojem pramenů pro jejich studie, monografie, výstavy i mediální výstupy.

Závěr

Na ploše, omezené deseti normostranami, nelze zmínit vše, co Archiv v nejbližších pěti letech čeká. Předpokladem pro realizaci těchto úkolů je kontinuita. Za posledních deset let si Archiv získal respekt u odborné i laické veřejnosti. Některé postupy, které zavedl, byly státní službou uznány za příklad dobré praxe pro ostatní. Má vizi i představu, jak jí dosáhnout. Otočení kormidla zpět před rok 2013, pokus učinit z něj opět pouhého sluhu Ústavu, který může dělat jen to, co mu jeho pán dovolí a přikáže, by znamenalo absolutní ztrátu prestiže a s tím spojený odliv odborně zdatných zaměstnanců. Přeji Archivu, ať ho tento osud nepotká.